

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ

Ворон Діана Леонідівна

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Право на освіту – одне з невід’ємних соціальних (культурних) прав людини та громадянина, що знайшло своє закріплення в Основному Законі держави. Особливості реалізації конституційно закріпленого права на освіту визначаються правовою природою цього права, наявністю необхідних законодавчих норм та правозастосовчою практикою. Право на освіту, залишаючись одним із найважливіших конституційних соціальних, (культурних) прав людини, створює передумови для розвитку особистості та суспільства в цілому. Передбачаються обов’язки держави щодо забезпечення цього права для кожної людини.

Конституційне право на освіту є однією із найважливіших та водночас – однією з найскладніших для науки конституційного права прав людини. Набуття чинності з 5 вересня 2017 р. Закону України «Про освіту»¹, а також прийняття нових нормативно-правових актів в галузі освіти, погоджених із вищевказаним законом, ставить на порядок денний питання про якість та повноту конституційно-правових гарантій права на освіту, способи захисту зазначеного права.

Право на освіту є складовою загального права – права людини на розвиток. Звідси бачимо, що численні дослідники проблем реалізації конституційного права на освіту, позначаючи різні підходи до визначення поняття та змісту конституційного права на освіту, так чи інакше, відзначають як головну мету реалізації даного права – розвиток особистості, суспільства, держави, підвищення рівня культури загалом, та правової культури, зокрема.

Погоджуємося із твердженням Р. Ковальчук, що в сучасному глобалізованому й інформатизованому світі освіта стає вирішальним чинником суспільного прогресу і національної безпеки, важливою складовою повного розвитку людської особистості, збільшення поваги до прав і свобод людини².

¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

² Ковальчук Р.Л. (2011) Право на освіту як одне з конституційних прав громадян України. Університетські наукові записки. № 3. С. 292–298. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Unz/2011_3/47.pdf.

Вчені вірно наголошують на тому, що право на освіту – це позитивне право, адже воно породжує своїм існуванням позитивні обов'язки держави. До них варто віднести: підтримку мережі дошкільних навчальних закладів, системи середніх шкіл, професійно-технічної та вищої освіти, системи підвищення кваліфікації, післядипломної освіти; гарантії рівних можливостей розвитку державних і приватних навчальних закладів; гарантії недопущення зниження рівня викладання у приватних навчальних закладах у порівнянні із державними; гарантії отримання безоплатної середньої освіти у державних навчальних закладах; стипендій і пільг учням і студентам; гарантії рівного доступу та отримання безоплатної освіти у державних вищих навчальних закладах на конкурсній основі; право національних меншин розвивати систему національної освіти у державних і комунальних навчальних закладах тощо³.

Найбільш коректно, про право на освіту слід говорити як про особисте немайнове право фізичної особи, що забезпечує соціальне буття. Хоча це й очевидно, але однією зі специфічних ознак даного права є те, що його носієм може бути лише фізична особа, оскільки в освіті має потребу тільки людина. Це, так би мовити, природна обставина. Особисті немайнові права, у тому числі й право на освіту, є правами на свою поведінку. Такі права реалізуються, перш за все, через здійснення носіями цих прав самостійних актів поведінки, а не шляхом висування певних вимог до інших суб'єктів⁴.

В умовах євроінтеграції питання щодо забезпечення прав людини і громадянина (у тому числі права на освіту) є одними з найбільш пріоритетних. З цього приводу доречною є думка Л. Рижак, що вартістю західноєвропейської цивілізації є особа, її права та свободи⁵.

Статтю 53 Конституції України встановлено, що кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійнотехнічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійнотехнічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання

³ Павлюх О.А., Василенко Н.В. Право на освіту: міжнародний та національний вимір (в контексті аналізу міжнародних договорів та національних нормативно-правових актів). Науковий вісник УжНУ. Серія «Право». Випуск 26. С. 178-181.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁵ Рижак Л. (2008) Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір. Вісник Львівського університету. Вип. 11. С. 27–37. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/philos/2008_11/3.pdf

рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства ⁶.

Саме з огляду на це, варто погодитися із висновком, що під конституційним правом на освіту слід розуміти передбачені гарантії визнані та закріплені у нормах Основного Закону, а також конкретизовані у нормах галузевого законодавства, з метою створення умов виконання громадянами низки власних конституційних обов'язків, підтримки солідарності суспільства та збереження культурної спадщини ⁷.

За вірним переконанням В. Ващенко, право на освіту дійсно може розглядатися як один із елементів змісту правоздатності людини. У такому разі слід говорити не про наявність у особи суб'єктивного права, а про можливість набути освіту, шляхом вступу у певні правовідносини. Участь у цих правовідносинах породжуватиме у здобувача освіти дійсні суб'єктивні права, що відкриватимуть доступ власне до освіти. Серед згаданих прав можуть проявлятися й вимоги, звернені до виконавців освітніх послуг, які своєю зобов'язаною поведінкою сприятимуть формуванню в замовників освітніх послуг певних знань, умінь, навичок тощо. Отже, «право на освіту» як елемент правоздатності, ще не є суб'єктивним правом у дійсному розумінні, а лише відкриває можливості набуття суб'єктивних прав у майбутньому, у тому числі й зобов'язального походження ⁸.

Отже, з вищесказаного випливає, що право на здобуття освіти регламентовано нормами Конституції та поточного законодавства, цим підкреслюючи принципову значимість інституту освіти як для самого індивіда, його отримувача, так держави і суспільства загалом.

⁶ Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁷ Кузніченко О., Льченко М. (2023) Конституційне право на освіту та його захист в умовах євроінтеграції. Південноукраїнський правничий часопис. № 1. С. 28-35.

⁸ Ващенко В.В. Право на освіту: проблема кваліфікації. URL: <https://ndipzir.org.ua/>